

Migrace jako pohyb (K otázce emoce a setkání s druhým ve veřejném prostoru)

Migration as movement (On emotion and encountering otherness in public space)

PhDr. PAVEL SITEK, Ph.D.

Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1; e-mail: pavel.sitek@ff.cuni.cz

ABSTRAKT:

Alterita, nebo obecněji vztah k neznámému je jedním ze základních principů lidské existence. Setkání s jinakostí vytváří celou řadu kontinuálních změn vztahu k sobě samotnému i ke světu, a to jak na úrovni emocí, tak reflexe. Příspěvek se zaměřuje na setkání a interakci s jinakostí v průběhu tzv. „migrační krize“, která je charakteristická významnou emocionalizací pohybu lidí. Uvedené fenomény jsou promýšleny na základě díla Hanse Blumenberga a ilustrovány prostřednictvím metafore ztroskotání lodi, respektive diváka ztroskotání pozorujícího.

ABSTRACT:

Alterity or the relation to the unknown is one of the fundamental principles of human existence. Encounters with otherness produce continual changes in the relation to oneself and to the world at the level of both emotion and reflection. The contribution concentrates on the encounter and interaction with otherness within the context of the so-called "migrant crisis" characterised by significant emotionalisation of movement. These phenomena are considered with the concepts elaborated by Hans Blumenberg and illustrated by a metaphor of shipwreck, or rather the spectator observing the wrecking.

ÚVOD

V Radostné vědě Friedricha Nietzscheho nacházíme aforismus nazvaný *Prosba*:

*Mnohý člověk je mi znám,
přesto nevím, kdo jsem sám!
Oko mi moc blízko sedí –
já to nejsem, na co hledí.
Mělo by cos de sebe,
kdybych si sed od sebe.
Ne tak, jak mám nepřítele!
Vzdálen jsem už od přítele –
mezi nás tak doprostřed!
Víte, oč tu prosím ted?* (Nietzsche 1992: 21–22)

Na jiném místě téhož díla pak Nietzsche míní: „Musíme si občas od sebe odpočinout tím, že na sebe pohlížíme a shlížíme dolů a – z umělecké dálky (...).“ (Nietzsche 1992: 110)

Obě citace nás ve skutečnosti nabádají, abychom poodstoupili od sebe sama a pohlédli na sebe z vhodné vzdálenosti, z určité distance. Tento text má být pokusem o „odsednutí si“ od nás samotných ve vztahu k fenoménu, který je v současné době nazýván „migrační krize“, tedy od dějinného okamžiku, kdy se (opět) větší množství lidí dalo do pohybu z místa na místo.

KLÍČOVÁ SLOVA:

migrace, pohyb, alterita, emoce, metafora, distance, aktér, divák

KEYWORDS:

migration, movement, alterity, emotion, metaphor, distance, actor, spectator

Fotografie pořízené italským námořnictvem (La Marina Militare). © Associated Press.

VYOBRAZENÍ POHYBU¹

V průběhu několika posledních měsíců se v médiích opětovně vyjevil následující obraz související s „migrační krizí“, jež hož základní kontury lze vykreslit následujícím způsobem:

Stovky migrantů, uprchlíků, těchto lidí v pohybu, utonulo cestou na evropský kontinent při překonávání Středozemního moře. Evropou otrásaly hluboké emoce při pohledu na fotografie těl vyplavených na břeh. Přeživší se pak opět dívají do pohybu a vyvolávají pocit strachu a obavy. Intenzita těchto vášní je tak silná, že se veřejně i v soukromí hovoří o ohrožení Evropy a její civilizace. Zástupy lidí pak míní, že je nutné znova promyslet a reflektovat naši bezpečnost a ochránit naši kulturu.

Vykreslený obraz spočívá v dynamice pohybu, který vyvolává pocity a působí na vnitřní rozpoložení. V tomto smyslu je pohyb pohnutím. Latina pro něj měla sloveso *ēmovēre*, tedy „uvést do pohybu“. S tímto konceptem etymologicky souvisí i podstatné jméno emoce, jejichž intenzita prožívání vzniká interaktivně a v závislosti na prostoru, kde dochází k setkávání lidí a věcí. Samotné pohnutí je pohybem ve smyslu ohýbu, otočení, pohledu nazpět, nebo dokonce dovnitř, což jsou významy latinského slovesa *reflectere*. Pohyb tudíž může vyvolat pohnutí například v podobě nenávisti nebo lásky, smutku či radosti, soucitu nebo odmítnutí atd. a působení pohnutí z pohybu vede k reflexi, která je často nakonec reflexí sebe sama i vlastního vztahu ke světu. Pohyb vedoucí k pohnutí a k reflexi vyjevuje podstatu výše vykresleného obrazu (Sitek 2015): *setkání a interakce s jinakostí v evropském prostoru na počátku 21. století*.

Jinakost, odlišnost neboli alterita, obecně pak zkusebnost s „cizím“ je jeden z principů a zákonitostí lidské existence. Jde o energii dodávající smysl i podstatu vztahu k sobě samotnému i ke světu. Ať již k tomuto okamžíku přistoupíme s otevřenou myslí, tedy jako k momentu dynamického vynáleznání způsobů existence, nebo jako k pasti zneužitelného strachu a problémovosti, prchlivé iracionality a negativních afektů – jde v každém případě o opakující se a ustavující moment bytí jedince i skupin. Alterita je zároveň charakteristická unikající podstatou. Po určité čas je neurčitá, neuchopitelná a obtížně reflektovatelná, což často vede k mozaice pocitu ohrožení, tisně a obav uzavírající mysl tvůrčímu aktu.

Claude Joseph Vernet: Ztracená loď v rozbitém moři. © National Gallery of Art, Washington, D.C.

1 Text vychází z přednášky, která byla proštována v Budapešti na Francouzském institutu (12. 10. 2016) a v Paříži v CERI Sciences Po (14. 10. 2016).

2 Mě neskrutné díky patří prof. Josefovi Vojvodíkovi, který mi myšlení Hanse Blumenberga ukázal.

Schopnost tvořit předpokládá překročení hranice známého k neznámému, vystoupení ze zaběhlé každodennosti (tedy předvídatelnosti), k nacházení nových spojitostí v (ne)závislosti na probíhající skutečnosti. Setkání s odlišností je pak opakující se, ale zároveň neopakovatelná záasadní součást života člověka s povahou tvůrčího aktu, neboť přináší kontinuální změnu vztahu k sobě samotnému i vztahu ke světu. Jde ve skutečnosti o prvotního Adama, který reflekтуje svou nahotu. Existence každého subjektu se v takový okamžík odehrává v neustálém transformujícím se vztahu k sobě samému a k druhému, kdy jedno působí na druhé a vzájemně se prostupuje. Uvnitř tedy dochází k intenzivní interakci mezi známým a neznámým, mezi novým a starým, mezi stejným a jiným, mezi otevřenosťí a uzavřenosťí, mezi propustností a stavěním hranic.

Přes svou unikátní možnost tvořit je člověk konečná a nedokonalá bytost. Aby ustála pohled na sebe sama i na druhé a zároveň uspěla tváři v tvář skutečnosti, potřebuje pomocné prostředky, záhytné, orientační body. Mezi ně lze počítat metafory, které pomáhají se v bludišti existence orientovat. Metafory překračují, mění, narušují i posunují vnímání, čímž otevírají nové dimenze chápání téhož. Co tedy nemůže člověk přímo pojmost, znázorňuje prostřednictvím metafor, aby pochopil a viděl ustál (Sitek 2008). Metafory vytvářejí i nietzscheovské „odsednutí“ od sebe sama a od prožívané reality, což na konec není nic jiného než snaha podívat se na věci z jiných úhlů a z kritické perspektivy. Kritická rozvaha je však v současné době, kdy dochází k rychlému přenosu informací, otupována, a to nejen samotnou rychlosťí a dostupností informací, ale také emocionalizací. Typickým příkladem utlumení a ochuzení reflexe skrze rozbírování emoční stránky může být právě fenomén nazývaný „migrační krize“.

V těchto souvislostech nabývá na aktuálnosti dílo Hanse Blumenberga² (1920–1996), které rozvíjí disciplínu metaforologie, v našem případě pak především koncepty viditelnosti a distance na straně jedné a metafory plavby po moři a ztracenosti na straně druhé.

BLUMENBERGOVÁ METAFOROLOGIE

Hans Blumenberg je představitelem filozoficko-kulturní antropologie. Lidskou bytost považuje za tvora, který kreativně vytváří síť metaforických myšlenkových figur a vazeb, jejichž prostřednictvím se „zabydluje“ ve světě a přistupuje ke skutečnosti. V Blumenbergově uvažování má metafora kulturně-antropologický a pragmatický význam. Metaforám je v jeho pojetí vlastní specifická antropologická a epistemologická funkce. Na rozdíl od rigorózního teoretického jazyka jsou metafory charakteristické obrazností a „nepřesnosti“. Zároveň však disponují vysokým stupněm abstraktnosti pojmu jako „bytí“, „dějiny“, „svět“ (Blumenberg 2006). V tomto smyslu se Blumenberg ve svém díle soustředil například na metafory vyobrazující lidskou existenci, jako jsou výchoz z jeskyň (Blumenberg 1996), kde je člověk definován jako „viditelná bytost“, nebo na metaforu *navigatio vitae*, tedy *plavbu po moři* (Blumenberg 1997), kde je člověk vnímán jako divák hrozícího či reálného ztracenosti.

K NEMOŽNOSTI VIDĚT VLASTNÍ ZÁDA A K PROBLÉMU VIDITELNOSTI ČLOVĚKA

V knize *Úplnost hvězd* (2011) mluví Blumenberg o tom, že člověk nemůže za běžných okolností vidět vlastní záda. V podstatě mu vždy větší část skutečnosti obligátně zůstává ležet za zády. Tím pádem musí žít s vědomím a pod podmínkou, že vždy vidí jen část reality. Lidská bytost je tudíž odkázána na to, že nepřítomné věci zpřítomňuje a reprezentuje prostřednictvím pojmu nebo metafor.

Ve své knize o metafoře východu z jeskyně (1996) pak Blumenberg definiuje člověka jako „viditelnou bytost“. „Viditelnost“ pojímá jako neoddělitelnou součást lidské existence. Jako viditelný je člověk vždy vystaven cizím pohledům, čímž zároveň zakouší i svoji vlastní cizost. Člověk si je své viditelnosti vědom. Zároveň vnímá, že je v podstatě ohrožovanou bytostí, a tudíž se pokouší rozvíjet různé preventivní způsoby vidění. Především se snaží „předvídat“. Lidské předvídání má však své limity. Ať již ve výsledku nebo v uveřitelnosti. Z pasivního „být viděn“ tak člověk navíc rozvinul (právě jako prevenci) aktivní dívání a vidění, aby se mohl chránit a následně své vidění a možnost být viděn reflektovat. Ve své viditelnosti a nemožnosti nazření celé reality je člověk nakonec „riskantní bytostí“.

Člověk si je tudíž své viditelnosti vědom, je velmi zranitelný, nikoli však bezbranný, neboť je schopen reflexe a rozumového vynalézání strategií k přežití a rozvíjení preventivních způsobů vidění. Tuto dvojакost (reflexi/nutnost předvídat viditelnost/zranitelnost) Blumenberg chápe jako zásadní charakteristiku lidské existence. Z napětí mezi viditelností na straně jedné a z nemožnosti nazření celé reality na straně druhé totiž vyplývá pro člověka podstatný důsledek: zakládá vztah k druhému, k cizímu, neznámému. V závislosti na tomto východisku rozvíjí filozof kategorie cizího z lidské pasivní viditelnosti, tedy ze skutečnosti, že je jako bytost viděn. Cizost pak chápe jako primární sebe-zkušenosť, která je založena na setkání s druhým člověkem na stejně úrovni. V takové situaci člověk nechce druhého ani zničit, zároveň jej ale nevíta s „otevřenou náručí“, protože přirozenou antropologickou reakcí vůči cizímu je *distance*.

DISTANCE JAKO PLAVBA PO MOŘI A ZTROSOKOTÁNÍ

Pojem *distance* v Blumenbergově pojetí lze přiblížit na metafoře plavby po moři, které se autor věnuje v eseji *Ztroskotání s divákem* (1997). Přesněji skrze reflexi bezpečnosti břehu, z něhož je pozorována loď zmítající se na rozbořeném moři. Je to právě tato bezpečnost, díky které je umocňováno pohnutí diváka. Jedinečnost této zkušenosti samozřejmě nespočívá v kontemplaci utrpení druhého, ale v bezpečí místa, od kudy celou tragédii pozoruje. *Distance*, vzdálenost mezi bytím na lodi, která se blíží k útesům, a pevného bodu na souši, způsobuje, že existenční člověka se odehrává v kulisách a podmínkách péče o svou viditelnost, tedy o sebe sama (« *souci de soi-même* », kdybychom převzali výraz Michelha Foucaulta [1997]), o budoucnost, o svůj vlastní vztah ke světu. Pohyb lodi, blížící se na útesy, je tedy oním ustavujícím momentem, který uvádí do pohybu vnitřní emocionální svět a působí na naše rozpoložení. Je intenzivním pohnutím, emocí, vášní. Toto pohnutí z pohybu vede k reflexi. Blížící se katastrofa může vyvolat pocit solidarity a empatie, případně i sounáležitosti s posádkou lodi atp., což vede k ohybu dovnitř

sebe sama i ven. Zároveň určuje distanci a vede k uvědomění vlastní konečné možnosti tváří v tvář nemohoucnosti, pramenící z absolutismu probíhající skutečnosti. V tomto kontextu Blumenberg míní, že to, co umožňuje subjektu objevit smysl vlastní existence, je záknutí se nároku být mírou všech věcí, přijmout limity vlastních možností.

V metafoře ztroskotání na moři, kterému člověk přihlíží, se tak odráží podstata lidství: člověk emotivně přihlíží svému životnímu osudu a jeho rozum je silou, jenž mu umožňuje odstup. V pohybu i v pohnutí je tedy zapotřebí udržet správnou distanci, což odpovídá neustálému hledání rovnováhy. Člověk je však nakonec především subjekt pozorující vlastní ztroskotání. Je hercem dramatu i jeho divákem. Je bytostí vnitřního pohnutí z pohybu. Bytost, která si jen velmi těžko udržuje vhodnou distanci, která hledá bezpečné stanoviště pro vidění světa a ve své viditelnosti se cítí být ohrožena. Její přirozená otevřenost světu se tak uzavírá do vidění trpícího já, a to nikoli z vlastních nedostatků, ale pod vlivem prolomení distance náaporem vln, které posléze není schopna předvídat, a tudíž se na ně připravit. Distance je tudíž předpokladem a okolností úspěšného vztahu především k sobě samotnému a následně i k druhému a ke světu.

Distancovaný vztah k cizímu je ovšem také obranný mechanismus člověka, neboť setkání s cizím mělo v historii lidstva nesčetněkrát destruktivní následky. Bez intervence rozumu, která by umožňovala určitou rovnováhu a distanci, má ēmověře své značující aspekty, neboť subjekt je především a hlavně člověkem, který je na lodi blížící se k útesům, přestože stojí nohami pevně na souši. Tyto vlastnosti ēmověře podněcuji negativní vášně směřující k popření druhého jako lidské bytosti, s čímž velmi obratně zacházejí média zprostředkovávající např. Evropou pochodující uprchlíky. Nabízené výseky reality oproštěné od kontextu jsou často prostojené negativním emocionálním rozměrem vztahu k cizímu, k neznámému. Jacques Derrida na toto téma, které nazývá teletechnické svědectví, rozvíjí následující zamýšlení: „*Technika nikdy nepřinese svědectví (...). Vydat svědectví znamená mluvit, potvrdit jej, vést diskurs. Být svědkem znamená vidět, slyšet etc., ale vydat svědectví znamená vždy mluvit, vést diskurz, stvrdit jej a podepsat. Bez diskurzu není možné svědectví vydat*“ (Derrida 1966: 107).

ZÁVĚR: ZTRÁTA DISTANCOVANÉHO VZTAHU K CIZÍMU V KONTEKSTU EMOTIVNÍCH SVĚDCTVÍ

Člověk je díky své schopnosti vidět jedinečným způsobem otevřen světu a skutečnosti. Emotivně pozoruje svůj osud a rozum je silou, která mu umožňuje udržet odstup. Avšak v kontextu nedostatku rozvážného a rozumného uvažování ve vztahu k nabízeným výsekům skutečnosti v podobě teletechnických svědectví, je lapen emocionalizací pohybu, která je šroubována až k hysterii, a vlnovité náupy mediálně produkovaných obrazů mu ztěžují rozumový odstup. Tím se dostáváme k současnemu obrazu nejdennoho Evropana v kontextu krize zvané migrační: není schopen se vyprostit z přítomného okamžiku, postrádá distanci při intenzivním setkání a interakci s jinakostí v situaci (Sitek 2015) počátku 21. století, což jej opětovně vede, jako mnohemokrát v historii, na útesy, odkud ukazuje prstem na obětní beránky. Ustrnul v tomto pohnutém okamžiku pak znemožňuje přechod od „diváctví“ k adekvátnímu aktérství, natožpak k reflexi sebe sama a vlastních hodnot.

LITERATURA

- BLUMENBERG, H. (2011): Die Vollzähligkeit der Sterne. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- BLUMENBERG, H. (1996): Höhlenausgänge. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- BLUMENBERG, H. (1997): Le naufrage avec le spectateur. Paris: L'Arche.
- BLUMENBERG, H. (2006): Paradigmes pour une métaphorologie. Paris: Vrin.
- FOUCAULT, M. (1997): Histoire de la sexualité III. Le Souci de soi. Paris: Gallimard.

- DERRIDA, J. (1966): Bernhard Stiegler: Echographies de la télévision. Entretiens filmés. Paris: Galilée-INA.
- NIETZSCHE, F. (1992): Radostná věda / „la gaya scienza“. Praha: Československý spisovatel.
- SITEK, P. (2008): „Le discours postcolonial à la française vu comme redescription métaphorique de la réalité.“ In: Migrations Société 20(120):173-192.
- SITEK, P., ed. (2015): Pohyb a začlenění. Francouzská perspektiva. Praha: Sociologické nakladatelství.